REKONŠTRUKCIA VÝVOJA KRAJINY SLOVENSKEJ ENKLÁVY PIVNICA V SRBSKEJ BÁČKE

Peter Chrastina, Martin Boltížiar

Abstract

Báčka region in Vojvodina (Serbia) is one of the areas, which were in the process of historical development influenced by the presence and coexistence of various ethnic groups from the Central and South-eastern Europe. As example we present the landscape of Slovak enclave in Pivnica on south-west outskirts of the Báčka loess platform. Modern Age landscape development of the municipality Pivnica (Serbian Pivnice) after 1790 was affected by the arrival of the Slovaks of Transdanubia. Slovak ethnic group shortly after their arrival began to cultivate pasture-arable land, which was used previously by Serbs mainly to livestock farming. The aim of this paper is the reconstruction of long-term changes in the local landscape using thematic maps and profiles of cultural-landscape layers. In terms of time, we will cover the period from the late 18th century (1790) until 2009.

Keywords: Serbia, Pivnica, Slovak enclave, land use, cultural-landscape layer

Úvod

Báčka v srbskej Vojvodine patrí medzi oblasti, ktoré v procese historického vývoja ovplyvnila prítomnosť a spolužitie rôznych etník zo strednej a juhovýchodnej Európy. Príkladom je krajina slovenskej enklávy *Pivnica* na JZ okraji Báčskej sprašovej tabule.

Dedina Pivnica (srb. *Pivnice*) leží v JZ časti Vojvodiny na SZ Srbska. Nachádza sa približne cca 40 km SZ od Nového Sadu a administratívne patrí do strediskovej obce Báčska Palánka (srb. *Báčka Palanka*). Novoveký vývoj krajiny pivníckeho chotára po roku 1790 ovplyvnil prílev Slovákov zo Zadunajska. Slovenské etnikum krátko po svojom príchode začalo kultivovať pasienkovo-oráčinovú krajinu, ktorú dovtedy využívalo srbské obyvateľstvo najmä na chov dobytku.

Cieľom príspevku je rekonštrukcia dlhodobých zmien miestnej krajiny pomocou tematických máp a profilov kultúrnokrajinných vrstiev. Z časového hľadiska sa budeme zaoberať obdobím od konca 18. storočia (1790) do roku 2009, kedy uplynulo 220 rokov od dosídlenia srbskej Pivnice zadunajskými Slovákami.

Využívanie krajiny skúmaného územia v rokoch 1790 – 2009

Problematicku dlhodobých zmien krajiny skúmaného územia (angl. *land use*) analyzujeme dvoma spôsobmi. Prvým je identifikácia a charakteristika vývoja tried využívania krajiny (TVK) na tematických mapách. Pri tvorbe týchto kartografických výstupov boli použité staré mapy a družicová snímka, do ktorej bol počas terénneho výskumu lokality v r. 2009 zakreslený aktuálny stav *land use* (bližšie Chrastina – Boltížiar, 2010, s. 210 – 213). Druhý prístup k štúdiu transformácie krajiny predstavuje model profilu kultúrnokrajinnej vrstvy (KKV). Profil KKV ukazuje stav využívania krajiny v konkrétnom časovom horizonte a zároveň ponúka pohľad na vzťahy medzi prírodnými komponentmi miestnej krajiny (substrát/matierska hornina a pôdy typ) a TVK v chorickej dimenzii (bližšie Chrastina, 2011, s. 169 – 172).

Predstavu o využívaní krajiny skúmaného územia v poslednej štvrtine 18. storočia možno získať z mapy 1 a profilu KKV (obr. 1). Výmery jednotlivých TVK uvádza tab. 1. Spracovaním týchto údajov vznikol diagram 1.

Mapa 1: TVK v r. 1781/83 a profilová línia A – A´

Map 1: Classes of land use in 1781/83 and the profile line A – A´

Zdroj: Chrastina – Boltížiar (2010)

Mapa 1 z r. 1781/83 ukazuje odlesnený chotár dediny obývanej Srbmi. Stromy sa tu vyskytovali iba zriedkavo po obvode viníc. Na základe analógií z osadníckej zmluvy Lalite z r. 1759 (Benka, 1981, s. 186) aj v Pivnici predpokladám zákaz svojvoľnej ťažby dreva, ktorá sa mohla realizovať iba so súhlasom vrchnosti. Výmera sídelnej zástavby Novej Pivnice (alebo skrátené Pivnice) bola okolo 119 ha. Podľa Coniá a i. (1985, s. 7) ju tvorilo približne 168 domov (údaj z r. 1786), v ktorých (r. 1787) žilo cca 1 280 ľudí, prevažne Srbov (Tomić – Lazić, 1996, s. 263). V intraviláne dediny sa nachádzalo 60 pustých usadlostí, ktoré neskôr obsadili Slováci zo Zadunajska (Maliak, 1936, s. 11, 14, Sirácky, 1971, s. 123, 171). Súdobú architektúru okrem zemníc(?) tvorili aj objekty zhotovené technikou nabíjania; tento predpoklad potvrdzujú zaplavené jamy na *žltacku* v intraviláne (mapa 1, obr. 1). Plocha prídomových záhrad dosahovala 127 ha.

Obr. 1. Profil KKV skúmaného územia z r. 1781/83

Figure 1: Profile of cultural-landscape layer of the studied area from 1781/83

Kartografický podklad: 1^a Military Survey, Section No. 39 - 15, Austrian State Archive/Military Archive, Vienna

Autori: P. Chrastina – R. Lukáč

Proces skultúrňovania krajiny pivnického chotára v poslednom decéniu 18. storočia výrazne ovplyvnil príchod Slovákov zo Zadunajska (Kutlík, 1888, s. 8, Svetoň, 1943, s. 33, Heiczinger, 1974, s. 64). Botík (2010, s. 18) uvádza, že spoločne so slovenskými kolonistami sem prišlo asi 10 maďarských rodín.

V r. 1790 totiž zástupcovia slovenských poddaných zo zadunajských obcí *Gyuró* (Ďurovo), *Nagyveleg* (Veleg), *Baracska* (Baračka) *Csernye* (Čerňa) a *Súr* (Šúr) požiadali uhorskú kráľovskú miestodržiteľskú radu o dovoľenie osídlieť 60 pustých usadlostí v komorskej obci Pivnica v Bážke.³ Ich žiadosti bolo vyhovené a ešte v tom istom roku sa presťahovali do dediny, kde už predtým bývali Srbi. Na prelome 18. a 19. storočia obec dosídlili toržianski Nemci,⁴ ktorí spoločne s menším počtom Židov dotvárali multikultúrny charakter lokality.⁵

V pasienkovo-oráčinovej krajine pivnického chotára dominovali pasienky (cca 4 020 ha, resp. 78% rozlohy skúmaného územia). Orná pôda na „suchších“ parcelách v západnej časti extravilánu mala zhruba 5-násobne menšiu výmeru (751,4 ha). Súdobá ekonomika sa teda orientovala na chov dobytka, pričom polia obrábané primitívnou agrotechnikou dvojpoľného systému mali iba doplnkový význam. Vysoký podiel trvalo trávnych porastov (TTP) v území zároveň podmienoval stabilitu miestnej krajiny. Tento predpoklad potvrdzujú aj koeficienty antropického ovplyvnenia – Kao¹ (Kupková, 2001, s. 17), resp. pôvodnosti kultúrnej krajiny – Kpkk² (Žigrai, 1971, s. 148) v tab. 2.

Tab. 1. Vývoj TVK v r. 1781/83 – 2009

Table 1: Development of classes of land use in the years 1781/83 to 2009

Triedy využívania krajiny (TVK)		1781/83		1865/66		1885		2009	
		ha	%	ha	%	ha	%	ha	%
Nelesná stromová a krovinová vegetácia (NSKV)				48,8	0,9	171,6	3,3	21,0	0,4
Trvalo trávne porasty – kúky a pasienky (TTP)		4 019,9	77,8	1 595,8	30,9	26,3	0,5	2,8	0,1
Orná pôda		751,4	14,6	3 178,6	61,6	4 477,0	86,7	4 690,6	90,8
Trvalé kultúry	Pridomové záhrady	127,1	2,5	152,3	2,9	219,1	4,2	165,6	3,2
	Sady			44,9	0,9			5,6	0,1
	Vinice	139,1	2,7					1,5	0,0
	Chmelnice					48,7	0,9		
Vodné plochy		7,2	0,1			0,5	0,0	20,2	0,4
Sídlná zástavba		119,3	2,3	148,2	2,9	195,4	3,8	238,7	4,6
Poľnohospodársko-priemyselné areály								3,7	0,1
Cintorín				6,9	0,1	8,7	0,2	9,7	0,2
Odkrytý substrát	Hliníky			7,5	0,1	16,4	0,3	0,1	0,0
	Pieskovne					0,3	0,0		
Skládka TKO								4,5	0,1
Spolu		5 164,0	100,0	5 164,0	100,0	5 164,0	100,0	5 164,0	100,0

Zdroj: Chrastina – Boltžiar (2010, s. 226)

Tab. 2. Vývoj Kao a Kpkk v r. 1781/83 – 2009

Table 2: Development of the coefficient of landscape human impact (Kao) and of the coefficient of cultural landscape originality (Kpkk) in the years 1781/83 to 2009

Koeficient	1781/83	1865/66	1885	2009
$Kao = \frac{V}{N}$	0,28	2,14	24,86	115,96
$Kpkk = \frac{NSKV + TTP}{\text{orná pôda}}$	5,35	0,52	0,04	0,01

Zdroj: Chrastina – Boltižiar (2010, s. 227)

Rámcový obraz o vplyve slovenského (ale aj nemeckého – do r. 1945, srbského a maďarského) etnika na miestnu krajinu podávajú mapy 2 až 4 a profily KKV (obr. 2 – 4). Prehľad o vývoji TVK v troch časových horizontoch (1865/66, 1885 a 2009) umožnila tab. 1 a diagram 1. Štúdium týchto podkladov umožnilo odvodiť nasledovné trendy využívania krajiny skúmaného územia:

Diagram 1: Vývoj TVK v r. 1781/83 – 2009

Diagram 1: Development of classes of land use in the years 1781/83 to 2009

Zdroj: Chrastina – Boltižiar (2010)

Mapa 2: TVK v r. 1865/66 a profilová línia A – A’

Map 2: Classes of land use in 1865/66 and the profile line A – A’

Zdroj: Chrastina – Boltížiar (2010)

Nelesná stromová a krovinová vegetácia (NSKV) s výmerou 48,8 ha v území figuruje od r. 1865/66. Okrem solitérov v intraviláne (obr. 2) ju tiež reprezentovali pásy náletových drevín alebo morušové(?) stromoradia pozdĺž hlavných ciest (mapa 2). Moruša (*Morusa sp.*) sa tu intenzívnejšie pestovala od 70. rokov (?) 18. storočia, v čase konjunktúry prvej fázy báčskeho hodvábnictva. Do r. 1885 sa plocha NSKV zväčšila takmer 3,5-násobne na úroveň 171,6 ha. Okrem stromoradií pozdĺž poľných ciest sledovaná TVK figuruje na okrajoch intravilánu a pri salašoch (mapa 3). Profil KKV ukazuje, že koncom 19. storočia sa v miestnej krajine začalo s masovým vysádzaním nepôvodného topoľa (*Populus sp.*) a agáty (*Robinia pseudoaccacia*); (obr. 3, vpravo). Tieto druhy listnáčov začali byť uprednostňované pred morušou (*Morusa sp.*), ktorá „stratila“ hospodársky význam po útlme chovu priadky morušovej (*Bombyx mori*) v rokoch 1835/40 až 1880. Napriek snahám o rozšírenie „zelených“ plôch s NSKV v skúmanom území išlo o relatívne malé areály. Známe pivnícke uhliarstvo sa preto rozvíjalo v zalesnených oblastiach Sriemu, čo vylučuje jeho výrobu na území obce (porovnaj Gubová, 2000, s. 60).

Obr. 2: Základný profil KKV skúmaného územia z r. 1865/66

Figure 2: Basic profile of cultural-landscape layer of the studied area from 1865/66

Obr. 3. Základný profil KKV skúmaného územia z r. 1885

Figure 3: Basic profile of cultural-landscape layer of the studied area from 1885

Autori: P. Chrastina – R. Lukáč

Mapa 3: TVK v r. 1885 a profilová línia A – A´

Map 3: Classes of land use in 1885 and the profile line A – A´

Zdroj: Chrastina – Boltížiar (2010)

Po dosídlení Pivnice Slovákmi sa výmera trvalo trávnych porastov (TTP) v skúmanom území neustále znižovala (diagram 1). Dopyt a rastúce ceny obilnín počas revolučných vojen s Francúzskom do r. 1811 spôsobil transformáciu extenzívnych *pašňákov* na polia. Tento fenomén v podmienkach Dolnej zeme opisujú napr. Gomboš (2008, s. 85) i Kontler (2008, s. 204). Ďalší dôvod zmenšovania plôch s TTP spočíval v prioritách poľného hospodárenia nových kolonistov (t.j. Slovákov, Nemcov, event. Maďarov), ktorí kládli dôraz na rastlinnú výrobu a intenzívny chov hospodárskych zvierat (Sirácky, 1966, s. 30).

Vyššie uvedené činitele sa prejavili na rozlohe lúk a pasienkov v r. 1865/66 (1 595,8 ha), čo je oproti prvému horizontu menej o 60%. Štruktúru pivnického katastra dotvárala zóna vnútorných pasienkov okolo pridomových záhrad (mapa 2). Zvyšok trávinatej pusty rozorali, čím vznikol základ oráčino-pasienkovej krajiny, ktorá tu zrejme existovala do 70. rokov 19. storočia. Za honmi s ornou pôdou ležali zimné a letné pasienky určené na extenzívny chov dobytku, ošípaných a oviec. Trojpoľný systém (Bednárík, 1964, s. 33, 35, 1966, s. 70 – 71) a intenzifikácia chovu ošípaných sa do r. 1885 premietli znížením výmery TTP. Malé plochy lúk

a pasienkov vtedy zaberali 26,3 ha. V praxi išlo najmä o tzv. *rity* na najvlhkejších častiach chotára s vysokou hladinou podzemnej vody. Úbytok pasienkov čiastočne kompenzovali úhory, príp. plochy strnísk alebo kukuričných *džombovísk*. Ďalšiu možnosť získania krmiva na chov dobytku a oviec predstavovalo *arendovanie* (nájom) TTP v susedných katastrach. Odvodnenie pivnického chotára v druhej polovici minulého storočia, konkrétne začlenenie pôvodne zatravnovaných lokalít do poľnohospodárskeho pôdneho fondu spôsobili pokles výmery lúk a pasienkov. TTP v r. 2009 zaberali iba 0,1% z celkovej rozlohy územia (tab. 1). Znižovanie výmery tejto TVK sa od r. 1885 prejavilo prudkým nárastom hodnôt koeficientov Kao a Kpkk (tab. 2). Krajina skúmaného územia sa stala nestabilnou, pretože v nej prevažovali TVK s vysokou intenzitou antropického využívania.

Mapa 4. TVK v r. 2009 a profilová línia A – A´

Map 4: Classes of land use in 2009 and the profile line A – A´

Zdroj: Chrastina – Boltížiar (2010)

Obr. 4: Kombinovaný profil KKV skúmaného územia z r. 2009

Figure 4: Combined profile of cultural-landscape layer of the studied area from 2009

Autori: P. Chrastina – R. Lukáč

Dôraz slovenských, nemeckých a maďarských roľníkov (v menšej miere i domácich Srbov) na intenzifikáciu rastlinnej výroby sa do r. 1865/66 prejavil rozšírením oráčín na úkor TTP (mapa 2, tab. 1). Oproti predchádzajúcemu obdobiu (1781/83) ich výmera narástla o cca $\frac{1}{4}$ na 3 178,6 ha. O dvadsať rokov neskôr (1885) už polia zaberali skoro 87% plochy skúmaného územia, čiže 4 477 ha (mapa 3, tab. 1). Tieto rozdiely vidno aj na základných profiloch KKV z r. 1865/66 a 1885 (obr. 2 a 3). Daný jav súvisí s rastúcim dopytom trhu po obilninách v čase od začiatku revolučných vojen s Francúzskom do r. 1811, ktorý si zároveň vyžiadal zavedenie trojpoľného systému. Tlak na zvyšovanie výnosov pšenice a kukurice prichádzal aj zo strany chovateľov hospodárskych zvierat (hlavne ošípaných). Jadrové krmivo totiž umožňovalo nahradiť málo efektívne pasienkárstvo intenzívnym chovom v chlievoch a maštaliach. Tieto činitele podporili premenu oráčino-pasienkovej krajiny pivnického chotára na oráčinovú krajinu. Vzhľadom na nedostatočné hnojenie úrodnosť černoziem v Pivnici zabezpečoval ešte začiatkom 20. storočia *parlog*, čiže prieloh/úhor (Bednárík, 1966, s. 72). Okrem striedavého systému hospodárenia (zaviedli ho koncom I. sv. vojny) rast výmery ornej pôdy v 2. polovici minulého storočia podporilo rozoranie nerentabilných viníc a chmeľníc ako aj likvidácia opustených salašov počas kolektivizácie (obr. 4,

vľavo). Polia v r. 2009 zaberali takmer 91% z celkovej výmery skúmaného územia (mapa 4, tab. 1). Trend rozširovania oráčin na úkor NSKV a TTP mal rozhodujúci podiel na antropickom ovplyvnení miestnej krajiny. Potvrďuje to aj vývoj koeficientov Kao a Kpkk. Údaje v tab. 2 ukazujú, že rozhodujúci zlom nastal pred cca 150 rokmi, po zornení extenzívnych pasienkov v extraviláne. Veľmi nestabilnou sa kultúrna krajina skúmaného územia stala v 70. až 80. rokoch 20. storočia, po zániku väčšiny salašov, chmeľníc a vinogradov a tento stav pretrvával aj v r. 2009.

Trvalé kultúry v skúmanom území zastupujú prídomové záhrady, sady, vinice a chmeľnice. Tieto TVK sa vzhľadom na ich malú výmeru, príp. absenciu v konkrétnom časovom horizonte významnejšie nepodieľali na zmiernení antropického ovplyvnenia a vysokej nestability miestnej krajiny (tab. 2).

Prídomové záhrady vznikali spoločne so zástavbou intravilánu. Do r. 1865/66 ich výmera vzrástla na 152,3 ha. V r. 1885 to bolo už 219,1 ha. Mapa 3 ukazuje nielen prídomové záhrady v dedine, ale aj tzv. *čajire* okolo salašov. Do r. 2009 rozloha danej TVK klesla o 53,5 ha (165,6 ha). Zníženie výmery spôsobilo opúšťanie, resp. likvidácia salašov počas kolektívizácie. Časť prídomových záhrad v intraviláne zasa pohltila dedinská architektúra (mapa 4).

Sady s výmerou 44,9 ha boli mapované až v r. 1865/66. Nachádzali sa v lokalite *Csongrád* a juhozápadne od Pivnice (mapa 2, obr. 2, vpravo). Do r. 1885 ich nahradili efektívnejšie chmeľnice, záhrady a orná pôda (mapa 3). V súčasnosti sady zaberajú iba 5,6 ha a spoločne s vinicami ležia blízko severozápadného okraja obce (mapa 4).

Mapa 1 dokazuje, že zakladateľmi novovekého vinohradníctva v skúmanom území boli Srbi. Po r. 1790 túto tradíciu rozvíjali spoločne so Slovákmi zo Zadunajska. Veľkoplošné vinice v pivníckom chotári existovali do začiatku 19. storočia. V priebehu jedného decénia (cca do r. 1815) Pivničania už väčšiu vinogradov na terénnych vyvýšeninách – *átovoch* premenili na polia a pasienky (mapa 2). Transformácia viníc na ornú pôdu súvisela s turbulentným obdobím napoleonských vojen, kedy výrazne vzrástol dopyt po obilninách. V r. 1876 zasiahla Báčku fyloxérová kríza. Z tohto dôvodu roľníci svoje vinice neobnovili ani v období III. voj. mapovania (mapa 3). Nevhodné podmienky na pestovanie viniča hroznorodého (*Vitis vinifera*) a komplikácie s múčnatkou a peronosporou vyvolali obmedzené pestovanie vinnej révy v 20. storočí. V r. 2009 sa vinohrady vyskytovali iba mozaikovito na výmere 5,6 ha (mapa 4, tab. 1).

Chmeľnice s rozlohou 48,7 ha boli mapované iba v r. 1885. Rozprestierali sa okolo dedinskej zástavby intravilánu a v blízkosti salašov (mapa 3, obr. 3, uprostred). Rozvoj báčskeho chmeliarstva v prvej polovici minulého storočia brzdili krízy. Pestovanie chmeľu (*Humulus lupulus*) za socializmu bolo iba krátkodobou záležitosťou a zaniklo okolo r. 1975. Miestne chmeľnice potom premenili na polia.

Vodné plochy v miestnej krajine zastupujú zaplavené hliníky v intraviláne obce alebo na jej okrajoch. V r. 1781/83 zaberali plochu 7,2 ha (mapa 1). Je zaujímavé, že v nasledujúcom období (1865/66) vodné plochy v krajinej štruktúre územia vôbec nefigurujú (mapa 2). Dva roky predtým (1863) totiž Báčku zasiahlo veľké sucho (Bednárík, 1964, s. 32, 1966, s. 69). Suchý (aridný) ráz podnebia sa prejavil aj na výmere *bár* v r. 1885 (mapa 3), kedy mali výmeru 0,5 ha, čo je 14-násobne menej ako v prvom časovom horizonte. V r. 2009 vodné plochy dosahovali rozlohu 20,2 ha (mapa 4).

V súlade so zvyšovaním počtu obyvateľov Pivnice rástla plocha sídelnej zástavby Pivnice. V r. 1865/66 bola plocha sídelnej zástavby intravilánu 148,2 ha (mapa 2). Ekonomická prosperita miestnej komunity sa do r. 1885 prejavila zvýšením výmery zastavaných plôch o cca 25%. Z celkovej rozlohy 195,4 ha pripadala cca $\frac{1}{10}$ výmery (t.j. okolo 19,5 ha) na salaše roztrúsené v extraviláne (mapa 3).

Salaše – charakteristický fenomén extravilánu Pivnice sa v miestnej krajine objavili v 70. rokoch 19. storočia. Túto skutočnosť odráža aj profil KKV z r. 1885 (obr. 3, vpravo). Po komasácii (1903) si svoje salaše začali budovať aj strední roľníci. Koncom II. sv. vojny tu napočítali približne 250 takýchto objektov (Botík, 2010, s. 19). Z dôvodu nových foriem transportu agrárnych komodít, kolektívneho hospodárenia a už nevyhovujúcich požiadaviek na kvalitu bývania (chýbajúca elektrina) v 70. až 80. rokoch 20. storočia salaše okolo Pivnice postupne zanikali. Výskum Lenovského (2010, s. 81) tu zachytil približne 20 salašov, z toho 6 obývaných (mapa 4, obr. 4, uprostred).⁶

Podľa maďarského súpisu z r. 1940/41 (Botík, 2010, s. 47) bolo v obci 1267 domov (925 slovenských, 273 srbských a 50 nemeckých). Po odsune Nemcov (1944) uvoľnené objekty obsadili hlavne miestni Srbi a Rómovia. Stavebný ruch sa zrýchlil najmä v období socializmu, avšak nárast plochy sídelnej zástavby v dedine kompenzovala likvidácia salašov v zázemí obce. Migrácia obyvateľstva do miest v 80. rokoch minulého storočia spôsobila chátranie opustených nehnuteľností. V 90. rokoch, po ukončení Balkánskej krízy, Pivnicu dosídlilo srbské obyvateľstvo z Bosny a Kosova. V r. 2009 obytné a hospodárske objekty zaberali 238,7 ha, pričom išlo takmer výlučne o zástavbu intravilánu (mapa 4).

Poľnohospodársko-priemyselné areály. Mliekareň zo 70. rokov 20. storočia a prilahlé objekty na západnom okraji Pivnice mapoval P. Chrastina v r. 2009 na ploche 3,7 ha (mapa 4).

Cintoríny sa v Pivnici nachádzajú v troch odlišných zónach, ktoré obývalo obyvateľstvo s konkrétnym vierovyznaním a etnickou identitou. Počas sledovaných období sa výmera pohrebísk v skúmanom území neustále zvyšovala, čo súviselo s nárastom počtu obyvateľov obce a jeho vysokou úmrtnosťou.⁷ Prvýkrát boli cintoríny zakreslené na mape z r. 1865/66. Zastupovali ich srbský, resp. slovenský cintorín na severnom okraji dedinskej zástavby (mapa 2) s rozlohou 6,9 ha. Nemecký cintorín na južnom okraji obce ukazuje až mapa z r. 1885 (mapa 3).

Celková výmera pohrebísk v tomto časovom horizonte bola 8,7 ha. V r. 2009 cintoríny zaberali plochu 9,7 ha.

Odkrytý substrát reprezentujú hliníky a pieskovne. V r. 1865/66 bola výmera nezaplavených hliníkov alebo tiež jám na žltacku 7,5 ha (mapa 2). V poslednej tretine 19. storočia, v období konjunktúry báčskeho chmeliarstva táto plocha do r. 1885 vzrástla o viac ako 200% – na 16,4 ha (mapa 3). Výskyt jám na západnom okraji Pivnice je zrejmý aj zo súdobých profilov KKV (obr. 2 a 3, uprostred). V r. 2009 bola väčšina hliníkov zaplavená (obr. 4, v strede) alebo sa využívali ako skládky TKO (mapa 4).

Pieskovňa na ťažbu viatych pieskov sa v skúmanom území nachádzala iba v r. 1885 (mapa 3, obr. 3, úplne vpravo). Dosahovala výmeru 0,3 ha. V súčasnosti (2009) celý areál pokrýva agátový lesík (mapa 4, obrázok 4, úplne vpravo).

Skládka TKO vznikla zasypaním hliníka *Pažiť* komunálnym odpadom. Nachádza sa v blízkosti srbského cintorína. V r. 2009 mala výmeru 4,5 ha (mapa 4). Ostatné divoké skládky domového odpadu som nemapoval kvôli ich malej ploche.

Záver

Interdisciplinárny pohľad na krajinu slovenskej enklávy Pivnica predstavuje jeden z možných prístupov k poznaniu kultúrneho dedičstva Slovákov vo Vojvodine. Štúdium danej problematiky nepovažujeme za ukončené, pretože náš príspevok predstavuje iba jeden z prístupov k štúdiu využívania krajiny a jej *genia loci*.

Dosiahnuté výsledky možno zohľadniť v základnom výskume etnokultúrnych procesov, pri analýze medzilokálnych kontaktov (bližšie napr. Čukan, 2010, 2011, Šusteková, 2008), akulturácie (Michalík, 2011a, b) alebo kolektívnej pamäte a identity dolnozemskejších Slovákov (Lenovský, 2006, 2011). Vybrané aspekty rekonštrukcie vývoja miestnej krajiny by mohla akceptovať aj spoločenská prax (tvorba integrovaného manažmentu krajiny, upevňovanie identity a pod.) s cieľom zachovania kultúrneho dedičstva slovenského etnika u nás doma, event. v Srbsku pre budúce generácie.

Poznámky:

¹ Koeficient Kao nadobúda hodnoty od 0, pričom horná hranica neexistuje. Hodnotia 1 je dosiahnutá vtedy, ak je rozloha oboch typov plôch v rovnováhe. Hodnota vyššia ako 1 znamená, že prevažujú plochy s vysokou intenzitou antropického využitia – V (orná pôda, sídla, trvalé kultúry). V prípade prevahy menej intenzívnych plôch – N (NSKV, TTP, vodná plocha) sa hodnota koeficientu blíži k 0.

² Koeficient K_{pkk} hovorí o pomere relatívne pozitívnych prvkov krajiny (les a NSKV, TTP) vo vzťahu k relatívne negatívnym prvkom krajiny (orná pôda). Ak tento pomer prevyšuje hodnotu 1, krajina je stabilná a naopak – čím viac sa blíži k 0, krajina sa stáva nestabilnou.

³ Ako podmienky uviedli, že každý čel'adný otec dostane 18 forintov, na 3 roky budú oslobodení od daní a dostanú drevo na stavbu príbytkov za určenú cenu. Ďalej v žiadosti uvádzajú, že by odpredajom pozemkov v Zadunajsku získali peniaze na nákup dobytky, poľnohospodárskeho náradia a vystavenie domov (Sirácky, 1971, s. 171).

⁴ Podľa Klímu (1925, s. 153-154) nemecké etnikum v Báčke údajne pochádzalo z Alsaska. Príspevok štátu pre nemeckých kolonistov uvádza Famler (1884 in Kutlík, 1888, s. 77, vysvetlivka 20): „*Jedon Nemec, kolonista, dostal: hotový dom, kravu, posteľ, vrecia, koryto, vedro a všetko podomové náradia; koňe, širovanie, vóz, pluh, nebožiec, poldsedenia zeme* (t.j. 15 až 50 kat. jutár = 8,6 – 28,8 ha) *at d'.*“

⁵ Slovenskí kolonisti a predovšetkým Nemci (srb. *Dunavske Švabe*) prichádzali do Báčky z regiónov s vyšším stupňom hospodárskeho a kultúrneho rozvoja. Prienik pokrokových myšlienok a technológií do pôvodne srbského prostredia umožnil rozvoj dovtedy stagnujúcej agrárnej ekonomiky.

⁶ Konkrétne *Petkoscóf, Slávikóf, Papóf, Valentíkóf, Vujičóf* a *Tiróf* salaš.

⁷ Vysokú úmrtnosť Pivničanov v 19. až v prvej polovici 20. storočia zapríčiňovali ťažká práca na poli, nezdravé podnebie ako aj nízka kvalita pitnej vody a hygienického štandardu vybraných domácností. Z príčin úmrtí v r. 1901/10 Auerhan (1921, s. 117, 164) uvádza tuberkulózu (14,2%), marasmus – oslabnutie organizmu v dôsledku podvýživy (9,1%), vrodenú slabosť (9%) a zápal pľúc a pohrudnice (8,7%). K týmto chorobám treba ďalej pripočítať škvrnitý týfus (*morus hungaricus*), epidémie cholery (1738/40, 1836) a dyzentérie (1861). Z ostatných nemocí spomína trachóm (chronický hnisavý zápal očných spojiviek a rohovky), typické ochorenie roľníkov, ktorý neskôr spôsoboval zhoršenie zraku až slepotu.

Štúdia je súčasťou riešenia projektu č. 023UKF-4/2011 „Terénny geoekologický výskum ako východisková báza pre tvorbu učebných pomôcok“, podporovaného grantovou agentúrou KEGA.

Literatúra

Auerhan, J. 1921. Čechoslováci v Jugoslávii, v Rumunsku, v Maďarsku a v Bulharsku. 1. vyd. Praha : Melantrich, 1921. 203 s.

Bednárik, R. 1964. Zamestnanie obyvateľstva a jeho dolnozemske zvláštnosti. In: Bednárik, R.(ed.) Slováci v Juhoslávii (Materiály k ich hmotnej a duchovnej kultúre). Bratislava : Vyd. SAV, 1964, s. 26-262.

- Bednárik, R. 1966.** Zamestnanie obyvateľstva a jeho dolnozemske zvláštnosti. In: Bednárik, R. (ed.) Slováci v Juhoslávii (Materiály k ich hmotnej a duchovnej kultúre). Bratislava : Vyd. SAV, 1966, s. 63-315.
- Benka, M. 1981.** Príspevok k dejinám Slovákov Laliti. In: Slováci v zahraničí 7. Bielik, F. – Baláž, C. eds. Martin : MS 1981, s. 184-201.
- Botík, J. 2010.** Z historickej a kultúrnej pamäti Pivničanov. In: ČUKAN, J. (ed.). Pivnica. Kultúrne tradície Slovákov v Bážke. Bážsky Petrovec : Slov. vydavateľské centrum; Nitra : FF UKF, 2010, s. 12-53. ISBN 978-86-7103-346-6
- Conić, M. a i. 1985.** Pivnice – Urbanistički plan mesne zajednice (skracena verzija). Novi Sad : Zavod za Urbanizam Vojvodine, 1985. 60 s.
- Čukan, J. 2010.** Medzilokálne kontakty a iné faktory formovania kultúry. In: ČUKAN, J. ed. Pivnica : Kultúrne tradície Slovákov v Bážke. Bážsky Petrovec : Slov. vyd. centrum; Nitra : FF UKF, 2010, s. 162-189. ISBN 978-86-7103-346-6
- Čukan, J. 2011.** Medzilokálne kontakty a etnické povedomie Slovákov v Šare pri Budapešti. In: Materiálové príspevky ku kultúre a spôsobu života v Dabaši-Šare. Kováčová, A. – Tušková, T. – Uhrínová, A. zost. Békešská Čaba : VÚSM, 2001, s. 168-175. ISBN 978-963-88583-6-8
- Gomboš, J. 2008.** Slováci v južnej časti Dolnej zeme (od konca 17. do konca 18. storočia) : Výber z prameňov. 1. vyd. Békešská Čaba : VÚSM, 2008. 153 s. ISBN 978-963-87342-3-5
- Gubová, G. 2000.** Pivnica 1850 – 1914. Diplomová práca. Bratislava : FF UK, 2000. 89 s.
- Heiczinger, J. 1974.** Bakonycsernye Múltja a teplepítéstöl 1848-ig. 1. vyd. Bakonycsernye : Bakonycsernye község Tanácsa, 1974. 242 s.
- Chrastina, P. 2011.** Profily kultúrnokrajinných vrstiev – metóda výskumu (nielen) industriálnej krajiny (na príklade mesta Nováky). In: Historická geografie, roč. 37, 2011, č. 1, s. 167-183. ISSN 0323-0988
- Chrastina, P. – Boltižiar, M. 2010.** Historická a kultúrna geografia. In: ČUKAN, J. ed. Pivnica : Kultúrne tradície Slovákov v Bážke. Bážsky Petrovec : Slov. vyd. centrum; Nitra : FF UKF, 2010, s. 210-229. ISBN 978-86-7103-346-6
- Klíma, S. 1925.** Čechové a Slováci za hranicami. 1. vyd. Praha : Nakl. J. Otto, 1925. 304 s.
- Kontler, L. 2008.** Dějiny Maďarska. 2. dopl. vyd. Praha : Nakl. Lidové Noviny, 2008. 613 s. ISBN 978-80-7106-616-3
- Kupková, L. 2001.** Data o krajině včera a dnes : 160 let v tváři české kulturní krajiny. In: GEOInfo, roč. 7, 2001, č. 2, s. 16-19.
- Kutlík, F. 1888.** Báž-Sriemský Slováci. 1. vyd. Nemecká Palánka : Jozef Krištofek, 1888. 80 s.
- Lenovský, L. 2006.** Kontexty identity. In: Ethnologia Actualis Slovaca : Revue pre výskum kultúr etnických spoločenstiev, roč. 6, 2006, č. 6, s. 12-24. ISSN 1336-569X

- Lenovský, L. 2010.** Kultúrne tradície, prostredie a vedomie príslušnosti. In: Čukan, J. (ed.). Pivnica. Kultúrne tradície Slovákov v Báčke. Báčsky Petrovec : Slov. vydavateľské centrum; Nitra : FF UKF, 2010, s. 54-105. ISBN 978-86-7103-346-6
- Maliak, J. 1936.** Zabudnuté slovenské osady v Stolnobelehradskej a Vesprenskej stolici v Zadunajsku. 1. vyd. Báčsky Petrovec : [b.v.], 1936. 16 s.
- Michalík, B. 2011(a).** About the theory of assimilation processes : construction of slovak minority communities. In: Sprawy Narodowściowe – Seria nowa, zeszyt 38, 2011, s. 7-20. ISSN 1230-1968
- Michalík, B. 2011(b).** Výskumná sonda do akulturácie šáranských Slovákov. In: Materiálové príspevky ku kultúre a spôsobu života v Dabaši-Šáre. Kováčová, A. – Tušková, T. – Uhrínová, A. zost. Békešská Čaba : VÚSM, 2001, s. 176.182. ISBN 978-963-88583-6-8
- Sirácky, J. 1966.** Slovenské osídlenie vo Vojvodine. In: BEDNÁRIK, R. (ed.). Slováci v Juhoslávii (Materiály k ich hmotnej a duchovnej kultúre). Bratislava : Vyd. SAV, 1966, s. 9-62.
- Sirácky, J. 1971.** Sťahovanie Slovákov na Dolnú zem v 18. a 19. storočí. 2. vyd. Martin : MS, 1971. 298 s.
- Svetoň, J. 1943.** Slováci v europskom zahraničí. 1. vyd. Bratislava : SAVaU, 1943. 125 s.
- Šusteková, I. 2008.** Neroľnícke zamestnania v Cápore. In: ŠUSTEKOVÁ, I. a i. Kultúrne tradície Slovákov v oblasti Bakonského lesa. Nitra : FF UKF, 2008 s. 45-62. ISBN 978-80-8094-230-4
- Tomić, P. – Lazić, L. 1996.** Naselja. In: LAZARIĆ, V. (ed.). Jegrička I. monografija. Novi Sad : PČESA, 1996, s. 243-299.
- Žigrai, F. 1971.** Forming of the Cultural Landscape of Liptov in the Past and Today : Formovanie kultúrnej krajiny Liptova v minulosti a dnes. In: Acta Geographica Univ. Comeniana. Economico-Geographica 10. Ivanička, K. ed. Bratislava : UK, 1971, s. 137-155.

RECONSTRUCTION OF THE DEVELOPMENT OF LANDSCAPE OF SLOVAK ENCLAVE IN PIVNICA (BAČKA REGION IN VOJVODINA, SERBIA)

Summary

The issue of long-term landscape changes of studied area we analyse in two ways. The first is the identification and characterization of the development of classes of land use (CLU) on thematic maps. For creation of the cartographic outputs were used old maps and satellite images, in which during a field research in 2009 plotted current state of land use. The second approach to the study of a landscape transformation represents model of profile of cultural-landscape layer

(CLL). CCL profile indicates the state of land use in a specific time horizon and also offers insight into the relations between the natural components of the local area (substrate/parent rock and soil type) and CLU in a choric dimension.

Visualization of local land use by domestic Serbs, who lived in Pivnica before the arrival of the Slovaks, can be obtained from the map 1 and CCL profile (Figure 1). Areas of CLU indicate the table 1. The diagram 1 was created by processing of those dates.

The process of acculturation of the Pivnica's landscape was significantly affected by the coming of Slovaks from Transdanubia in 1790. Along with Slovak settlers came here several Hungarian families. At the turn of the 18th and 19th century Germans and Jews moved to the village of Pivnica. General view of the impact of the Slovak ethnic group (and German - till 1945, Serbian and Hungarian) on the local landscape show maps (Maps 2 to 4) and CCL profiles (Fig. 2 to 4). Overview of development of CLU in three time horizons (1865/66, 1885 and 2009) enabled the table 1 and the diagram 1. Development of the stability of the landscape can also be derived by monitoring of coefficient of landscape human impact (Kao) and coefficient of cultural landscape originality (Kpkk) in the table 2.

Interdisciplinary insight on the landscape of Slovak enclave in Pivnica is one of the possible approaches to the knowledge of the cultural heritage of the Slovaks in Vojvodina (Serbia).